

РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОГО АПК ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

© Пушак Я.Я., 2011

Обґрунтовано значення вітчизняного агропромислового комплексу у формуванні національної продовольчої безпеки, охарактеризовано чинники росту вартості продовольства на світовому ринку, проведено класифікацію загроз, що перешкоджають активізації розвитку вітчизняного агропромислового комплексу у трансформаційних умовах.

Ключові слова: продовольча безпека, агропромисловий комплекс, розвиток, глобальні проблеми.

Y.Y. Pushak

Lviv Polytechnic National University

DEVELOPMENT OF DOMESTIC AGRICULTURE AS AN INSTRUMENT OF FOOD SECURITY STATE

Substantiates the importance of domestic agriculture in national food security, growth factors characterized the cost of food in the world market. The classification of threats that prevent activation of the domestic agricultural sector in terms of transformation.

Key words: food security, agro-industrial complex, development, global problems.

Постановка проблеми. Як зазначив у своєму виступі у липні 2008 року Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун, перед людством сьогодні найгостріше стоять три глобальні проблеми: продовольча, екологічна та енергетична.

Сьогодні найбільшу тривогу викликає посилення продовольчої кризи, внаслідок якої щоденно у світі помирають десятки тисяч людей, а близько 800 мільйонів людей відчувають гостру нестачу їжі. Окрім того, за оцінками міжнародних демографів, щосекунди на Землі народжується 5 немовлят і лише трьох людей помирають. Сьогодні населення нашої планети пододало позначку у 7 млрд. і це не межа, адже за прогнозами ООН до 2030 р. воно може зрости до 8,5 млрд. людей, що лише посилить світові процеси загострення продовольчої кризи. Отож, в сучасних трансформаційних умовах актуальним завданням постає подолання дефіциту продовольства на загальносвітовому споживчому ринку а також підвищення забезпечення продовольчими товарами вітчизняного виробництва українського споживача. Очевидно, що за таких умов необхідність розвитку вітчизняного агропромислового комплексу (АПК) актуалізується, як ніколи.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Вивченню загроз, що сприяють виникненню проблеми нестачі продовольства на глобальному рівні, приділено чимало уваги, зокрема їх досліджували у своїх наукових працях такі іноземні вчені, як Дж. Алстрон, Т. Вьятт., К. Джейлі, С. Карр, А. Креттігер, А. Володін, В. Кашин, А. Магомедов, А. Мерзлов, Н. Стуканова та інші. Щодо проблемних питань функціонування та розвитку вітчизняного АПК, то на них загострювали

увагу у своїх наукових працях М. Дем'яненко [2], В. Збарський [3], В. Месель-Веселяк [5], Ю. Нестерчук [6], Т. Олійник [7], Б. Пасхавер [9], П. Саблук [10], О. Шпичак [11] та інші. Однак значення АПК не лише як одного з базових секторів вітчизняної економіки, але й інструмента формування системи національної продовольчої безпеки, напряму розвитку конкурентних переваг України на світовому ринку ще недостатньо усвідомлене та потребує додаткового дослідження.

Цілі статті – обґрунтувати значення розвитку агропромислового комплексу під час формування національної продовольчої безпеки та конкурентних переваг вітчизняної економіки на світовому ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема забезпечення продовольчої безпеки характерна майже кожній державі, незалежно від рівня її політичного й соціально-економічного розвитку. Однак сприймати її як вагомий елемент національної економічної безпеки почали лише 35–40 років тому.

Першим великим заходом, присвяченим цій тематиці, стала Всесвітня конференція 1974 р., скликана під егідою Продовольчої та сільськогосподарської організації (ФАО) ООН. Саме цього року в офіційну практику вводиться й сам термін «продовольча безпека». Він визначає її як стан «... коли всі люди завжди мають фізичний і економічний доступ до безпечного й поживного продовольства в кількості, достатній для задоволення своїх потреб і переваг у їжі, в обсягах, необхідних для активного й здорового життя» [8].

Традиційно дослідники виділяють шість основних умов забезпечення продовольчої безпеки держави:

- фізична доступність продовольства – наявність продуктів харчування на усій території світу, регіону або країни у будь-який момент часу у кількості й асортименті, що відповідають платоспроможному попиту;
- економічна доступність продовольства – рівень доходів споживачів незалежно від соціального статусу й місця проживання, що дає змогу здобувати продукти харчування принаймні на мінімально необхідному рівні;
- сталість харчування й стабільність продовольчого ринку – визначається обсягами виробництва й запасів сільськогосподарської продукції, сировини й продовольства, рівнем і динамікою попиту та пропозиції, а також рівнем цін на зазначені товари;
- якість харчування й безпека продовольства для споживачів – запобігання виробництву, реалізації й споживанню неякісних продуктів харчування, здатних завдати шкоди здоров'ю;
- самозабезпеченість продовольством – задоволення потреб населення у продуктах харчування за рахунок національного виробництва;
- продовольча незалежність – стан, за якого у разі припинення поставок продуктів харчування з-за кордону не виникає продовольчої кризи [4].

Трансформація продовольчої проблеми із загальнонаціональної окремих країн у загальносвітову зумовлена посиленням глобалізаційних процесів, а також випереджальними темпами зростання населення порівняно із можливостями нарощення світового виробництва продовольства. Внаслідок чого останніми роками спостерігається стрімке зростання світових цін на продовольчі товари, окрім того, за прогнозами експертів, ця тенденція збережеться і у майбутньому.

Зростання вартості продовольства зумовлено низкою причин, серед яких ключовими є:

- зростання попиту на світовому ринку продовольства внаслідок збільшення чисельності населення та покращання його платоспроможності (для прикладу, лише в Китаї за останні 30 років споживання м'яса виросло з 20 до 50 кг на одного жителя на рік);
- стрімке збільшення витрат виробництва у сільськогосподарських виробників, що зумовлено високими темпами подорожчання нафти та газу, і, як наслідок, бензину, дизпалива, мінеральних добрив тощо;

– посилення диспропорцій між зростанням населення та розмірами сільськогосподарських угідь у таких країнах, як Єгипет, Індія, Бангладеш, Нігерія, в яких за останні 50 років чисельність населення потроїлась, однак розміри посівних площ фактично не змінились;

– стрімке зростання чисельності міського населення в активно зростаючих у демографічному плані країнах Азії, що спричиняє вилучення під промислове та житлове будівництво нових територій, звужуючи при цьому можливості для розширення сільськогосподарських площ. Окрім того, урбанізація та необхідність інтенсифікації виробництва створюють критичні навантаження на земельні та водні ресурси. Адже, якщо, за оцінками вчених для виробництва одного кг пшениці потрібно витратити до 2-х т води, то для виробництва одного кг яловичини – близько 12 т.

Це не сприяє вирішенню проблеми забезпечення продовольством, стимулює зростання ціни на сільськогосподарську продукцію й розвиток ринку біопалива. За оцінками МВФ, від 20 до 50 % сільськогосподарських культур, передусім кукурудзи та цукрової тростини, використовується не для харчових потреб, а для виробництва етанолу.

За таких умов вітчизняна економіка, а насамперед аграрний її сектор, має унікальний шанс зайняти провідне місце у світовій сільськогосподарській сфері. Нещодавня світова фінансово-економічна криза засвідчила, що навіть в умовах економічного спаду серед вітчизняних галузей власне аграрний сектор розвивався найуспішніше, причому попит на його продукцію зростав як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

З огляду на вищенаведене, очевидно, що проблема продовольчої безпеки є глобальною проблемою, адже виробництво, розподіл та торгівля продуктами харчування є важливими компонентами державної соціально-економічної політики навіть тих країн, населення яких забезпечене продовольчими товарами в достатній або ж навіть надлишковій кількості. Забезпечення людства повноцінними та безпечними з екологічної точки зору продуктами харчування – одна з основних проблем сучасності, а добробут населення Землі, держави, регіону – базовий показник якості життя людини, суспільства та цивілізації загалом.

Ключову роль як у вітчизняній економіці, так і в процесі формування продовольчої безпеки держави зокрема, відіграє АПК.

АПК – це сукупність галузей народного господарства, що включає сільське господарство і пов'язані з ним сфери економіки, які обслуговують сільськогосподарське виробництво і доводять його продукцію до споживача. Це є галузі промисловості, що постачають техніку, добрива, будівельні матеріали та інші засоби виробництва, а також ті підгалузі інфраструктури, що обслуговують сільське господарство — проводять заготівлю, транспортування, зберігання і реалізацію сільськогосподарської продукції.

Уряди розвинених країн світу приділяють велику увагу власному АПК, а підтримка національного сільгоспвиробника є невід'ємним напрямом реалізованої ними економічної політики.

Для прикладу, впродовж 1989–1991 рр. бюджетні асигнування в сільське господарство у 24 країнах-членах ОЕСП становили 404 млрд. дол. На жаль, державна підтримка вітчизняних сільгоспвиробників є значно скромнішою, адже Державним бюджетом України на 2010 р. були передбачені асигнування в обсязі 3528,4 млн. грн., з них на підтримку розвитку вітчизняного АПК скеровувалось лише 235,7 млн. грн., тобто 6,7 % від загального обсягу. Якщо порівнювати цей показник, наприклад зі США, де щорічно обсяг державних витрат на сільське господарство становить близько 130 млрд. дол. США, то це просто непорівнювані величини. Щодо відносних показників, то знову ж порівняння не на користь України. Так, якщо рівень підтримки сільського господарства, наприклад у США, у відсотках до валового внутрішнього продукту (ВВП) становить 0,9 %, то в Україні лише 0,12 %, або майже у 8 разів менше. Державні виплати на 1 га сільськогосподарських угідь у США в рази перевищують аналогічний показник по Україні. Якщо в США вони становлять на кожен гектар 155 дол. США, то в Україні лише близько 5 дол. США на кожен гектар сільськогосподарських угідь. [1]

До основних чинників, що формують загрози для відновлення вітчизняного АПК, необхідно зарахувати:

1. Соціально-політичні: часта зміна та боротьба політичних еліт, партій та рухів; надмірна відкритість економіки, що зумовлена й набуттям Україною членства в СОТ; розрив сільсько-господарських зв'язків; соціальна напруга та падіння платоспроможного попиту населення; безробіття.

2. Економічні: кволе відновлення економічної активності порівняно з докризовим рівнем; збільшення імпортової залежності, зокрема й по окремих групах продовольчих товарів; диспаритет цін між продовольчою продукцією та паливом; інфляція; відсутність доступного кредитування для дрібних товаровиробників; нерозвиненість інфраструктури зі зберігання урожаю зернових та інших сільськогосподарських культур; переважна відсутність прямих взаємозв'язків між виробником сільгосппродукції та кінцевим споживачем; складність виходу безпосередніх виробників на зовнішні ринки; недостатня економічна оцінка логістичних схем просування сільськогосподарських товарів на ринок; зниження поголів'я худоби; занепад племінної справи; недостатність та недоступність мінеральних та органічних добрив.

3. Техногенні: енергетичний дефіцит; фізичне та моральне зношення основних фондів; знищення матеріальної бази більшості сільськогосподарських підприємств; технологічна відсталість.

4. Правові: зловживання у сфері тендерних закупівель для держзамовлення, рейдерство та замах на власність.

5. Природні: неповне використання природних ресурсів; ерозія ґрунтів; стихійні лиха та кліматичні катаклізми.

Незважаючи на доволі слабку з боку держави фінансову підтримку вітчизняного АПК, обсяги виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції зростають. За даними Кабінету Міністрів України, у першому півріччі 2011 р. Україна посідала третє місце в світі за обсягами експорту ячменю, четверте – кукурудзи, шосте – пшениці. Однак невеликі сільгоспвиробники, передусім вітчизняні фермерські господарства, й надалі переживають не найкращі часи, адже у минулому році близько п'яти сотень фермерських господарств припинили своє існування. Статистичні ж дані Світового банку вказують на те, що у 2009 р. з 46 тис. зареєстрованих фермерських господарств лише чверть були прибутковими [1].

До традиційних проблем вітчизняного фермерства: нестачі обігових коштів, високого рівня зношеності сільгосптехніки, регулярного подорожчання пального та мінеральних добрив, складності та кабальності умов залучення кредитних ресурсів, низької ефективності господарювання та продуктивності праці порівняно з іноземними виробниками, додалась нова – активне зростання на ринку сільськогосподарської продукції кількості різноманітних посередників.

Така ситуація стимулює зростання відпускної ціни продукції для кінцевого споживача, що внаслідок низької платоспроможності більшості населення зумовлює падіння попиту на неї, ускладнює формування адекватної ціни на вироблений продукт для безпосереднього виробника через не завжди обґрунтований тиск на нього з боку посередників. Усе це негативно позначається на продовольчій безпеці, оскільки споживчі товари продовольчої групи стають недоступними для широких верств населення. Окрім того, для невеликих сільгоспвиробників є закритим прямий доступ до іноземних ринків, основні прибутки від експорту зернових отримують різноманітні трейдери, дилери, регіональні представники. На думку експертів, через існуючу ситуацію лише вітчизняні фермери щорічно втрачають від 50 до 60 млрд. грн. [12].

Непродумана лібералізація зовнішньоекономічної діяльності на продовольчому ринку спричинила послаблення продовольчої безпеки як держави загалом, так і окремих її регіонів. Вітчизняні виробники все більше втрачають внутрішні ринки, імпортовані продукти успішно конкурують та витісняють вітчизняні, нонсенс, проте нещодавно Україна імпортувала, для прикладу, з Єгипту картоплю, з Китаю гречку. Вітчизняні споживачі давно вже звикли до того, що у супермаркетах та ринках пропонують не лише екзотичні банани та апельсини, але й традиційні для нашого сільського

господарства яблука, помідори, виноград польського, іспанського чи турецького виробника. Уряди іноземних держав стимулюють власних сільгоспвиробників щодо виробництва та експорту продовольства до інших країн. Завдяки протекціоністській підтримці у вигляді експортних субсидій, наданні різного роду дотацій тощо реальні ціни на імпортоване в Україну продовольство в країнах-експортерах є відчутно вищим, аніж у країнах-імпортерах. Значну шкоду формуванню конкурентного середовища спричиняє нелегальний, в тому числі і так званий «сірий імпорт», що існує за непрозорої процедури оформлення імпортованих товарів (заниження митної вартості або ж обсягу ввезених продовольчих товарів тощо). Цілком очевидно, що невеликі вітчизняні сільгоспвиробники, не маючи необхідної підтримки з боку держави, не можуть адекватно відповідати на конкурентні загрози з боку як іноземних, так і великих вітчизняних виробників (агрохолдингів), а також не готові стати активними учасниками **ринку** сільськогосподарських земель.

Одним з головних напрямів підвищення ефективності функціонування вітчизняного АПК, забезпечення його стійкого розвитку повинна стати інноваційна модернізація. Завдяки цьому він мав би перетворитись на наукомісткий, здатний до генерування та комерціалізації інновацій та розробок сектор економіки. Поряд з цим підвищення рівня інноваційності цієї сфери ускладнено, з огляду на специфіку сільського господарства як виду підприємницької діяльності (мається на увазі його біологічна сутність), яка проявляється через унікальність природних умов здійснення господарської діяльності у різних регіонах держави.

Здійснення науково-інноваційних розробок вимагає державної підтримки, найефективнішим способом залучення додаткового фінансового ресурсу для забезпечення цього процесу є спільне фінансування як з боку держави, так і самих товаровиробників, насамперед великих.

Окрім того, держава повинна стимулювати не лише підвищення продуктивності праці, у чому мають переваги великі агроструктури, але й всебічно сприяти та підтримувати розвиток дрібних сільськогосподарських виробників, адже їх банкрутство однозначно спричинить зростання безробіття і, як наслідок, зменшаться не лише доходи бюджету, але й зростуть його витрати.

Вітчизняний АПК останні двадцять років фактично функціонує у кризових умовах, що зумовлено низкою чинників, про які вже згадувалось вище. Однак необхідно чітко усвідомлювати, що сільське господарство на відміну від певних галузей промисловості, що можуть занепадати або ж навіть зникати в трансформаційних умовах, завжди буде стратегічним ресурсом вітчизняної економіки, оскільки у світі хронічно не вистачає продовольства і ця тенденція з року в рік лише посилюється. Сьогодні, на думку експертів Продовольчої та сільськогосподарської організації, лише Україна, Росія, Канада та деякою мірою Бразилія мають можливості щодо значного нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції без нанесення шкоди довкіллю. У інших країнах світу такі можливості вже використані повністю або ж майже повністю. Тому продукція українських земель завжди користуватиметься попитом, без огляду на будь-які кризи, що не можна сказати, на жаль, про більшість товарів інших галузей, орієнтованих на експорт.

Кризові умови повинні стати каталізатором розвитку вітчизняної агропродовольчої системи. Державі необхідно приділяти належну увагу функціонуванню вітчизняного АПК не лише на макрота мезо-, але й на мікрорівні, причому проводити аграрну політику, акцентуючи увагу на стимулюванні розвитку дрібного сільськогосподарського виробника.

Враховуючи стратегічну необхідність у посиленні конкурентоспроможності сільського господарства, необхідно запровадити податкові канікули для дрібних сільгоспвиробників та фермерів задля надання їм можливості акумулювати фінансовий ресурс, на основі якого вони зможуть провести модернізацію власного парку сільгосптехніки та профінансувати будівництво капітальних споруд (зернохосвищ, корівників тощо) та розвиток інфраструктури. Необхідно розробити та системно реалізовувати державну політику поступового імпортозаміщення, оберігаючи національного виробника від низькоякісних продуктів харчування, що імпортуються з-за кордону та реалізуються за заниженими цінами. З огляду на те, що Україна є членом СОТ і

застосування підвищених ставок мита на імпортовані продовольчі товари достатньо обмежене, необхідно посилити контроль якості таких продуктів, запроваджувати нові державні стандарти, що сприятиме не лише захисту вітчизняного ринку від дешевого та низькоякісного імпорту, але й реалізації конкурентних переваг вітчизняного АПК.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У сучасних умовах наближення другої хвилі світової економічної кризи вітчизняний АПК на противагу іншим галузям національної економіки має істотні переваги, адже, незважаючи на прогнозоване падіння споживчого попиту на товари першої необхідності людей в продовольстві, вони майже не зміняться. Постійний попит на продукти харчування зумовлює необхідність стабільного виробництва, фактично незмінні обсяги потреби у продовольстві не формують об'єктивних умов до скочення масштабів сільського господарства. З огляду на це, стимулювання розвитку вітчизняного АПК забезпечить не лише підвищення рівня національної продовольчої безпеки, але й уможливить сформувати додаткові конкурентні переваги національної економіки на світовому ринку.

1. Ватченко О.М. *Зарубіжний досвід державної підтримки сільськогосподарського виробництва та напрями його використання у вітчизняній практиці* / О. М. Ватченко // *Економіка та управління: зб. наук. пр. Білоцерків. нац. аграр. ун-т.* – Біла Церква, 2011. – Вип. 5 (85). – 160 с.

2. Дем'яненко М.Я. *Державна підтримка як фактор забезпечення конкурентоспроможного аграрного виробництва* / М.Я. Дем'яненко, Ф.В. Іванина // *Економіка АПК.* – 2009. – № 9. – С. 3–9.

3. Збарський В. *Державна підтримка сільського господарства* / В. Збарський, В. Горьовий // *Економіка АПК.* – 2010. – № 4. – С. 74–80.

4. Зинченко А. П. *Аграрная политика* / А.П. Зинченко, В.И. Назаренко, В.В. Шайкин. и др. – М., 2004. – 304 с.

5. Месель-Веселяк В.Я. *Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації у сільському господарстві* / В.Я. Месель-Веселяк. – К.: Нац. наук. центр «Ін-т аграрної економіки», 2010. – 57 с.

6. Нестерчук Ю.О. *Теоретико-методологічні основи розвитку інтеграційних процесів в аграрній сфері України: монографія* / Ю.О. Нестерчук. – Умань, 2009. – 289 с.

7. Олійник Т.І. *Державна підтримка аграрного сектору економіки* / Т. І. Олійник // *Економіка АПК.* – 2009. – № 7. – С. 80–85.

8. Римская декларация по всемирной продовольственной безопасности / АПК: экономика, управление. – М., 1997. – № 2. – С. 3.

9. Пасхавер Б. *Цінова конкурентність аграрного сектору* / Б. Пасхавер // *Економіка України.* – 2007. – № 3. – С. 78–87.

10. Саблук П.Т. *Глобалізація і продовольство: монографія* / П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 632 с.

11. Шпичак О.М. *Якість і ціна сільськогосподарської продукції* / О.М. Шпичак // *Науковий Вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України.* – К.: ВЦ НУБіПУ, 2010. – Вип. 154. – Ч. 1. – С. 11–19.

12. Електронний ресурс. – Режим доступу :<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/7~theSitePK:328533,00.html>.